

УДК 398

І.А. Швед**СІМВОЛІКА І ФУНКЦЫЯНАЛЬНАСЦЬ ЗЯЛЁНАГА КОЛЕРУ
Ў ТРАДЫЦЫЙНАЙ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ**

На матэрыяле беларускай традыцыйнай духоўнай культуры прасочаны сімволіка і функцыянальнасць зялёнага колеру як элемента колеравага кода. У выніку гісторыка-генетычнага і функцыянальна-семантычнага аналізу ўстаноўлена, што зялёны колер, які асацыюецца з поўнай жыццёвых сіл расліннасцю, прыродай у яе зменлівасці, няспеласці, маладосці, выяўляе значэнні актыўнасці, стварэння, жыццязстойкасці, развіцця і пераходнасці. З іншага боку, ён сімвалічна карэлюе з пасіўнасцю, нерухомасцю, хтанізмам, нязменнасцю і судачыняецца са сферай смерці, маркіруе той свет і яго прадстаўнікоў.

Уводзіны

Колеравы код да сённяшняга часу захоўвае сваю культурную актыўнасць, выяўляе здатнасць накопліваць інфармацыю, г.зн. здатнасць памяці, і функцыянаваць як самакаштоўная форма міфа-фальклорнага сама- і светавыяўлення, як прыродна-культурны і эстэтыка-камунікатыўны феномен, праз які перадаецца складаны комплекс народных уяўленняў. У гэтай сувязі набывае актуальнасць вызначэнне гісторыка-культурнай пераемнасці паміж рознымі варыянтамі колеравага сімвалізму, што, у сваю чаргу, прадугледжвае ўсебаковае вывучэнне сімволікі колераў, укаранёнай у нацыянальна-культурных традыцыях, у тым ліку беларускай.

Сёння для такога асэнсавання і пераасэнсавання адкрыліся новыя магчымасці і з'явіліся важныя перадумовы. Перш за ўсё пашырылася эмпірычная і даследчыцкая база для падобных абагульненняў. У апошнія дзесяцігоддзі ўбачылі свет новыя зборнікі тэкстаў, якія змяшчаюць звесткі адносна семіятызацыі колеру міфапаэтычным мысленнем. З'явіліся абагульняльныя працы, прысвечаныя характарыстыцы колеравага кода ў асобных этнічных традыцыях ці рэгіёнах, здзейснены паспяховыя спробы вывучэння функцыянавання асобных колераў ці фрагментаў колеравага кода ў пэўных жанрах фальклору і відах традыцыйнай культуры славянскіх народаў. Для даследавання генезісу колеравага кода вуснай паэзіі карыснымі з'яўляюцца напрацоўкі лінгвістаў, якія вывучаюць асаблівасці пераходу ад адчування да думкі пры абавязковым удзеле слова, вызначаюць заканамернасці эвалюцыі колеранайменняў у выніку развіцця мысліцельных здольнасцей чалавека (А. Патабня, Ф. Шамякін, Н. Бахіліна, В. Колесаў, А. Трубачоў, Р. Фрумкіна, Л. Зубаў, Л. Леванцэвіч і інш.). Пытанні вербалізацыі колеру закранаюцца таксама ў працах даследчыкаў міфалогіі, фальклору (А. Афанасьеў, А. Вяслоўскі, У. Тапароў, В. Іваноў, Б. Успенскі, А. Фаміцын, Л. Радэнкавіч, Г. Мальцаў, В. Яроміна, А. Храленка, П. Чарвінскі), старажытнарускай літаратуры (А. Панчанка, М. Піменава, Н. Касімаў, Э. Гмызіна, М.Жыгалава і інш.). Між тым адсутнічае сістэмнае даследаванне сімволікі і функцыянальнасці зялёнага колеру ў традыцыйнай культуры беларусаў. Мэтай прапанаванай работы з'яўляецца спроба запаўнення названай лакуны. У працы гісторыка-генетычнае даследаванне зялёнага колеру як чынніка колеравага кода дапаўняецца функцыянальна-семантычным. У даследаванні выкарыстоўваюцца функцыянальна-семантычны, структурна-тыпалагічны і параўнальна-гістарычны метады.

Зялёны колер, як вядома, характэрны для большасці батанічных аб'ектаў, таму ўжыванне колеранаймення «зялёны» ў словазлучэнні з назоўнікам-батанічным аб'ектам

уводзіць нас у свет флары і забяспечвае нагляднасць гэтага ўвядзення [1, с. 297]. У беларускіх традыцыйных уяўленнях прататыпныя носьбіты прыкметавага канцэпту 'зялёны' – гэта расліннасць і некаторыя хтанічныя жывёлы, параўнаем: «*Зялёны як жаба*», «*Зялёны як зяляпуха*», «*Зялёны як мурава*», «*Зялёны як рута*» [2, с. 331]. На Палессі, каб дзеці не хадзілі ў гарод, іх страшылі жалезнай бабай і зялёнай жабай [ПА (Палескі архіў Інстытута славяназнаўства РАН); Олбін Казялецкага р-на Чарнігаўскай вобл.]. Асабліва часта зялёны колер падкрэсліваецца пры характарыстыцы вечназялёных раслін, у прыватнасці, елкі: «*Ель мая, ель зялёная, // Ой, лёшанькі-люлі, зялёная!*» [3, с. 273]; «*Ой, кіну-кіну стрэлачку // Пад зялёную елачку...*» [4, с. 261], параўнаем загадку пра бурак: «*Зылёна – ны ёлка, красна – ны дэвка, з хвостом – ды ны мыш*» [Моладава Іванаўскага р-на]¹. Цікава, што ў загадках аб'ектам, праз якія загадваюцца батанічныя вобразы, могуць прыпісвацца неўласцівыя гэтым аб'ектам зялёныя атрыбуты, да прыкладу зялёныя косы (у бярозы), ці ўвогуле самі аб'екты маюцца зялёнымі, як парасяткі ў загадцы пра агуркі: «*Зылёны поросятка прывязаны до градкы*» [Дружылавічы Іванаўскага р-на]. У загадках, дзе памяло ці венік (= зроблены з частак расліны) кадзіруюцца ў выглядзе антрапаморфнага персанажа, падпаясанага лыкам, стэрэатыпны колер дэнатата – зялёны – выступае матывуючым пры ўтварэнні іншасказальнага вобраза памяла: «*Пан Зелянецкі ўбраўся па-нямецкі, а лычкам падперазаўся*» [5, с. 230]. Назвы населеных пунктаў, звязаныя са словам «зялёны», звычайна адсылаюць да канцэпту расліннасці, да прыкладу: «*Зялёнкі – зелены многа, тут скрозь клёны, слівы, уся дзярэўня пазаросла*» [Зялёнкі Мядзельскага р-на]. У некаторых кантэкстах зялёны колер асацыюецца са зьяннем і можа служыць сродкам вылучэння расліны з шэрагу іншых. Так, праз выкарыстанне зялёнага колеру пры апісанні ў траўніках адной з кветак чатырохколеравай зёлкі актуалізуецца ўяўленне пра сувязь зялёнага з агнём, золатам, святлом; зялёны тут вылучае расліну на фоне іншых, а не суадносіць яе з колерам зеляніны, з агульназялёным фонам расліннага свету [6, с. 277]. У песнях і замовах зялёны – характэрны колер вінаграду і віна, да прыкладу: «*...На тых на скацёрскач тры кубкі зелянога віна...*» [7, с. 90]; «*Смутна мне, смутна, // Не развесялюся. // Дзеўкі не любяць – // Пайду ўтаплюся. // Пайду ўтаплюся // У зялёным віне, // Пайду заб'юся // У пуховай пярэне*» [Магілёўцы Пружанскага р-на].

У шматлікіх песенных тэкстах праз шматразовы паўтор дзеяслова «зазелянелі» выяўляецца інтэнсіўны характар працэсу надыходу цяпла, з чым звязана актывізацыя росту ўсіх прыродных сіл: «*Зазелянела бяроза, бо папукалася... // Завесялела дубрава, пташкі спяваюць... // Зазелянела даліна, кветкі зацвілі...*» [3, с. 166]. Увогуле веснавыя песні літаральна «перанасычаныя» зялёнай атрыбутыкай, у першую чаргу пры гэтым падкрэсліваецца зялёнасць раслін. Сама ж персаніфікаваная вясна малюецца ў зялёнай вопратцы: «*Едзе вясна, едзе // На залатым кані, // У зялёным саяні... // Вязе, вязе вясна... // Зялёныя травы, // Красныя цвятчкі // Нам на вяночкі*» [3, с. 150]. Працэс пакрыцця зелянінай лісцевых дрэў вясной шырока асэнсоўваецца ў беларускіх прыкметах і прадпісаннях. Калі лісце на дрэвах з'яўляецца пасля прылёту зязюлі, то гэта прадвясчае бяду. Калі ж зязюля пачынае кукаваць «на зялёны лес», чакаецца ўраджай злакаў. Негатыўна ацэньваюцца грымоты «на голы лес»: «*...Ці жанчына мне звоніць: «У гэтым гаду гром очэнь рано, на голы лес, – кажэ, – нехарашо, будзе многа*

¹ У працы выкарыстаны матэрыялы архіва вучэбнай фальклорна-кразнаўчай лабараторыі БрДУ імя А.С. Пушкіна, якія сабраны ў выніку палявых даследаванняў, праведзеных аўтарам гэтай працы, студэнтамі і выкладчыкамі БрДУ на працягу 1993–2011 гг. па праграме, спецыяльна распрацаванай аўтарам дадзенай работы. Гэтыя матэрыялы прыводзяцца далей без указання на тое, што яны захоўваюцца ў названым архіве.

няшчасцяў» [Кусеўшчына Мядзельскага р-на]. На Магілёўшчыне забаранялася пачынаць спяваць вяснянкі «на голы лес», г.зн. пакуль не разгорнецца лістота на дрэвах. У веснавых песнях з'яўленне новай зеляніны малюецца як вынік сезоннага «адмыкання зямлі», якая выпускае з сябе *травіцу, расіцу, на лясочак лісточак*.

Матыў «выхаду з-пад зямлі» вызначае хтанічныя прыкметы зеляніны, яе сувязь з іншасветам, душами памерлых («зляёны дзярnochак», паводле вясельных сірочых песень, з'яўляецца адным з «замочкаў», якія не дазваляюць памерлым бацькам нявесты прыйсці на вяселле). У замове «ад грызі» ў сувязі з апісаннем дэманізаванай хваробы актуалізуецца вобраз зялёнай травы: «*Грыззь-грызіца, зялёная травіца, не грызі здаровага цела...*» [8, с. 410]. Паказальная ў гэтым плане назва хваробы жывёл «руно», звязаная з дзеясловам *рунець* «узыходзіць, зелянец (звычайна пра азімыя пасевы)», «цвісці (пра дрэва)». Параўнаем: «*калі вясной рунела елка і сасна, дабытак западаў на асаблівую хваробу, «руно», ад якой не было ратунку*» [9, с. 214]. Зялёны колер актуалізуецца пры апісанні ліхаманкі: «*...Перш падышла хондзя, ці як жэ кажучь, трасца, – зялёная, худая...*» [10, с. 209]. Дарэчы, адным са сродкаў пазбаўлення ад ліхаманкі паводле прынцыпу «падобнае лечыцца падобным» была жаба, стэрэатыпны колер якой – зялёны: «*Ат хинди не лечать, а только даютъ какие жабы зелёные изловят и варят ў суп и даютъ*» [10, с. 220–221]. Ад рабацення твар націралі ікрой зялёных жаб [Сямігосцічы Столінскага р-на]. Ад шалу пілі ваду, у якой знаходзіліся «маленькія зялёныя насякомыя», што вывеліся з яек мурашоў [10, с. 246].

Зялёным, акрамя персаніфікаваных хвароб, часта маркіруюцца такія прадстаўнікі нячыстай сілы, як дэмань прыродных локусаў. Гэта, сярод іншага, тлумачыцца сувяззю зялёнага колеру з расліннасцю і яе хтанічнымі прыкметамі. Зялёныя валасы ў лесавіка, русалкі, водніка; вочы зялёнага колеру маюць русалкі, лесавік, воднік; скура ў русалкі зялёная; барада ў водніка зялёная ці сам ён зялёны [11, с. 168]. У некаторых хрысціянізаваных уяўленнях зялёны колер надзяляўся негатыўнай семантыкай, абазначаў спакушэнне, каварства, а сатана маляваўся з зялёнымі вачыма (параўнаем выразы «*У бяды вочы зялёныя*», «*Туга зялёная*», запісаны ў Томскай губерні праклён «*Зелены те убей!*» [12, с. 519]). На Гомельшчыне вераць, што «*ў прудах, азёрах, рэках жывуць вадзянікі. Гэта стары з зялёнымі валасамі, з барадою з водарасцей (зялёнай)*»; «*[вадзянік] мае высокі рост, зялёныя вочы, рыбій хвост і доўгія валасы*»; «*[русалкі] імеюць длічныя зялёныя валасы і хвост, як у рыбы*». Зялёны колер русалак можа тлумачыцца іх знаходжаннем у вадзе: «*З віду яны [русалкі] застаюцца прэжнімі, толькі валасы, кожа зеленаватыя. Ад таго, што у вадзе ўсё ўрэмя*» [13, с. 53, 63].

Сувязь зялёнага колеру з разбуральнымі тагасветнымі сіламі адбілася ў наратывах пра шкодны ўплыў на чалавека зялёных вачэй, у практыцы выкарыстання прадметаў гэтага колеру ў шкодніцкай магіі, а таксама ў тлумачэннях сноў. Так, на Берасцейшчыне яшчэ і сёння лічаць, што сярод каравайніц не павінна быць жанчын з зялёнымі вачыма, у адваротным выпадку шлюб будзе няўдалым. У замовах сярод «дрэнных» вачэй называюцца зялёныя [7, с. 267]. Менавіта зялёныя яблыкі выкарыстоўваюцца ў шкодніцкай магіі. Інфармант апавядае, што яго сына моцна кахала дзяўчына, але ён ажаніўся з іншай. І тая, пакрыўджаная, «*дажэ тапіцца бегала, калі ў яго свадзьба была. Вот і зрабіла яна яму на зялёных яблагах... Такі заговор іе на зялёных яблагах. Я яго не знаю, бо я людзям толькі добрае раблю, мужэй варочаю ў сям'ю. А на зялёных яблагах плахі прыварот. Дзеці ў сыночка майго ўміралі, пажывуць тры месяцы і ўміраюць. Траіх пахаранілі. У адчаянні былі. Куды токі не ездзілі, да каго не беглі. Усе кажучь: «Заговор!»» [Скрыгалаў Мазырскага р-на]. Негатыўная ацэнка зялёных яблык і зялёных груш характэрная для тлумачэнняў сноў, да прыкладу: «*Як бачыш, ягады бярэш, яблыкі зялёныя шчыплеш –эта не харашо,эта**

слёзы» [Ніканавічы Быхаўскага р-на]; «Смерць варожыць, калі сніцца, што рвеи зялёныя грушы» [ПА; Верхнія Жары Брагінскага р-на].

У пахавальна-памінальных абрадах з'яўляецца колерам таго свету. Зялёны разам з чорным колерам прадстаўлены ў прадметах пахавальнага абраду, у прыватнасці ў вышыўцы на падушцы, што клалася пад галаву нябожчыку. У Гродзенскім Панямонні зялёны тканы пояс вешалі на надмагільны крыж [14, с. 667]. Яйкі зялёнага колеру вядомы як памінальная ежа ва ўсходніх славян і балгар. На Палессі на Вялікдзень фарбавалі яйкі ў зялёны колер, калі на працягу года памёр хтосьці з сямейнікаў. «Як хто умер, а год ешчо не вышэў, да нарвуть сена або жыта і красяць зелёныя яйца» [ПА; Радчыцк Столінскага р-на]. На траецкія Дзяды ў Дынабургскім павеце на магілу прыносілі зялёныя яйкі, пафарбаваныя ў адвары з маладой зелені. «Гэтыя несвянцонныя яйкі не качаюцца на магіле, іх ядуць пасля малітвы і галашэння, за выключэннем аднаго, якое пакідаюць на магіле для бедных» [15, с. 189]. Між тым на Палессі ў зялёны колер жанчыны фарбавалі яйкі на Юр'я і ішлі з імі на поле [16, с. 29].

І дрэва, і «зялёнасць» паасобку могуць выяўляць ту самую семантыку як жыцця, так і смерці, зменлівасці, пераходнасці, што звязана з сезоннай зменлівасцю вегетацыі і хтанічнай семантыкай расліннасці. Паводле беларускіх галашэнняў, па зялёнай ('летняй') дарозе да сваякоў можа вярнуцца душа памерлага: «...Летняй парой – зялёная дарога...» [15, с. 298]. У іншых галашэннях зялёны лес (гай) выступае верагодным месцам сустрэчы памерлага з жывымі [15, с. 330]. У песнях пазнейшага паходжання зялёныя гай, трава – месца ранення і ці смерці молайца: «...Ой там на мураўцы, ой там на зялёнай, // Там лыжыць солдатік тяжело ранены, // Бэз правое ножкы, бэз правое ручкы, // Он лыжыць страдае, войну проклинае...» [Мікіцк Драгічынскага р-на].

У беларускіх замовах (як і ў замовах іншых славянскіх традыцый) зялёным колерам характарызуецца локусы, куды высылаюцца хваробы. Прычым зялёнае можа асэнсоўвацца як атрыбут прыроды і адкрытай прасторы («Выйду я ў чыстае поле, у зялёнае памора...» [Вялікае Падлессе Ляхавіцкага р-на]). У гэтай прасторы нярэдка валадарыць нячыстая сіла: «Ехаў звiх на зялёнаму лугу...» [7, с. 166]. Таму прастора, маркіраваная зялёным, паводле заўвагі Л. Радэнкавіча, уяўляе патэнцыяльную небяспеку для чалавека. У вузкім сэнсе зялёны колер звязаны з той часткай прасторы, куды выганяецца нячыстая сіла ці дзе адбываюцца нейкія міфічныя падзеі, якія выклікаюць змяненне стану рэчаў (адзьяленне нячыстай сілы ад чалавека) [10, с. 137–138].

У рытуальна-магічнай практыцы, звязанай з сямейнай і гаспадарчай абрадавасцю, зеляніна выкарыстоўваецца як сродак, які нейтралізуе, адганяе зло (хваробы, сурокі, нячыстую сілу, стыхійныя бедствы, дзікіх звяроў, шкоднікаў) і валодае жыццёвай, прадуцыравальнай сілай. Зеляніна прысутнічае на вяселлі (матэрыял для вянок, упрыгожання вясельнікаў, каравая, вясельнага дрэўца, вупражы каня, варотаў, памяшкання): «Кажут, на вэнок пошлі хлопцы, дэўчата. Словают ўсю ноч. Квэточкі плетут тые, некi ленточки тако банціком, туды зялёнэнького вазоніка, шо ростэ, такі колюшчэвэнькі. Тако цэлэ сітэчко наробят. А вжэ як прыедэ жэніх, усім ужэ прычэпвают гэты квэточкі» [Дзягелец Бярозаўскага р-на]. Абрадавая практыка ўжывання зеляніны адлюстравалася ў вясельных песнях тыпу «Ой, дайтэ мні голку і ныточку шоўку, // Прышыйтэ квіточкі з зялёнага бэрвіночку» [Моталь Іванаўскага р-на]. У галашэннях па дзяўчыне згадваюцца зялёная рута для шлюбнага вянка і сам зялёны вянок, які памерлая не паспела надзець пры жыцці [15, с. 356]. Зялёны колер можа маркіраваць і іншыя атрыбуты вясельнага абраду. Ніна Андрэеўна Каліноўская з в. Стайкі Івацэвіцкага р-на апавядае: «Госці на вяселлі дараць пасуду, падушкі, рушнікі. На падушках, рушніках зялёны, красны, чорны цвета – спаконна

беларускія цвета». У сувязі з важнай роляй зеляніны ў вясельным абрадзе цікавы замоўны матыў выправоджвання хваробы, якой прапануецца нарваць «зеллечка сабе на вяселлечка» [8, с. 299].

У варожбах вызначальнымі прыкметамі (асэнсаванымі як станоўчы прагноз) лічыліся: своечасовае з'яўленне лістоты на загадзя зрэзаных і пастаўленых у ваду галінах (у прыватнасці, вішнёвых); роўнае сплаўленне пучкоў зеляніны і вяноў па вадзе ці прыплыванне іх да берага, злучэнне між сабой (у любоўных варожбах); захаванасць свежасці зеляніны пэўны тэрмін. «*У ныдлію на Троіцу дівчаты шлы развываты бырозкі, ныслы до рыкы выночкы, пускалы іх на воду. Чый вынок був зылёны і пływ – тому повызэ на цілы год, чый засох, чы потонув – тому быда*» [Снітава Іванаўскага р-на]. Апісаная абрадавая практыка і адпаведныя міфалагічныя ўяўленні знайшлі адлюстраванне ў песнях тыпу «*Дівчаты на Троіцу вынкы вылы, // Ай на Купала доывалы, // Про свою долічку гадалы. // Колы ж ты, доля, шчаслівая, // Цвыты, выночок, як васылёчок, // Колы ж ты, доля, нышчасна, // Ссохны выночок, як сухорочок*» [Снітава Іванаўскага р-на].

Асацыяцыя зялёнага з маладым, поўным вітальных сіл, шчаслівым, найбольш выразна прадстаўлена ў песнях, дзе зялёныя расліны ці іх часткі складаюць прыродную паралель хлопцу і дзяўчыне, жаніху і нявесце. У вусна-паэтычных творах зялёны колер сімвалічна карэлюе з дзявоцкасцю, зялёны вянок – вясельны атрыбут нявесты: «*Ой, вэнку, мэй вэнку, // У зялёным бэрвінку. // Купався на рынку, // Заховаўся в скрынку*» [Коланск Івацэвіцкага р-на]. Сама шчаслівая дзяўчына нярэдка параўноўваецца з муравой – маладой зялёнай травой ці зялёным дрэвам («*Зялёна травуця, повэрху вода // Красіва Маруся, дай шэ молада*» [Спорава Бярозаўскага р-на]). Адпаведна незялёная расліна – гэта нецнатлівая дзяўчына ці дзяўчына, якую не любіць хлопец; ссыханне травы асацыюецца з жыццём дзяўчыны без кахання. Гэтая сімваліка амаль у нязменным выглядзе захаваная ў песнях адносна позняга паходжання: «*Ох, боже мой, что делает привычка, // Без двух вещей прожить я не могу: // Без милого я мучаюсь-страдаю, // А без любви я сохну, как трава*» [Шарашова Пружанскага р-на]. У песнях пра жыццё маладой замужніцы ў мужавай хаце немагчымасць зелянення расліны падкрэслівае цяжкасць такога жыцця. І наадварот, зеляненне-расціланне травы сімвалізуе каханне мужа і жонкі.

Ламанне зялёнага дрэва можа ўказваць на змену статуса дзяўчыны, на яе любоўныя перажыванні: «*А в поле бэроза зялёна, кудрава, // Той, хто не мінае, бэрозу ламае. // Цвітае, сміркае, но мілого не мае. // А як дэнь білэнькі, // То прыходы мілэнькі...*» [Мікіцк Драгічынскага р-на]. У народнапесеннай мове метафарычныя выслоўі «засохлая (звяўшая, стаптаная) травіца», як і «скінуты вянок», эстэтызуюць пераходны стан дзяўчыны (нявесты), абазначаюць страчанае дзявоцтва: «*Стаптана трава зялёная, // Хто ж тую траву стаптаў? // Стаптаў траву дзяціночка, // Стаптаў траву маладзенькі, // Ён да дзевачкі хадзіў...*» [Хойнікі Гомельскай вобл.]. У прыпеўках таксама прадстаўлена асацыятыўная сувязь дзяўчыны і зялёнай расліннасці, але раскрывацца яна ў параўнанні з лірычнымі песнямі (дзе страта кахання сімвалізуецца ссыханнем раслін) можа ў іншым кірунку: «*Меня мілыі зменіл, // А я і не охну, // Я не зялёная трава – // Не засохну*» [Снітава Іванаўскага р-на]. Дзявочы вобраз, эстэтычна абрамлены зялёнай атрыбутыкай (вянок, трава), – тыповы для народнай паэзіі ўсіх славян. Пры гэтым песенная метафорыка сугучная з мовай рытуалу, абрадавага апранання ў зеляніну.

Зялёныя «мужчынскія» расліны сімвалізуюць у вусна-паэтычных творах маладога хлопца: «*Ой ты хмелю, хмелю, // Хмелю зелененькі, // Дзе ж ты, хмелю, зіму зімаваў, // Што не развіваўся? // – Зімаваў я зіму, // Зімаваў другую, // Зімаваў я ў саду на вішні, // То й не развіваўся...*» [Хойнікі Гомельскай вобл.]. Незялёнае «мужчынскае»

дрэва складае прыродную паралель невясёламу хлопцу, якому не шанцуе ў каханні: «Чом дуб ны зялёны? // Бо туча прыбела! // Козак ны весёлы, // Бо лыхая годына. // Козак ны весёлы, // Весёлы ны будэ. // Полюбев дівчину, // Тай посваталэ людэ...» [Радастава Драгічынскага р-на].

Прыродныя локусы, ахарактарызаваныя як зялёныя, у песнях пра каханне часта з'яўляюцца ўлоннем сустрэчы хлопца і дзяўчыны: «Зылёный садочок, зылёный, // Кругом рутыю опытёный. // Ныхто в тым садочку ны бував, // Одын Васылько ў карты грав, // Він собі Ганночку намовляв...» [Дружылавічы Іванаўскага р-на]; «Ой, гула, гула крута гора, // Святы вечор, // Шчо не ўродзіло зялёнэ віно, // Святы вечор. // А тэе віно (імя) сцерагла, // Святы вечор, // (Імя) сцерагла ды прызаснула...» [Харомск Столінскага р-на]. У зялёныя сад, бор, лес, луг, паводле вясельных песень, героі скіроўваюцца па неабходную для правядзення вясельнага абраду зеляніну: «Ек мы свой коровай радзілі, // То ў бор по зелье ходзілі. // Нам одказаў зелены бор, // Шчо я вашого корова не знаю, // Я ж вам зельейка не маю. // Ідзеце себе по зелье ў вішневы сад // Да радзеце себе коровай» [Цераблічы Столінскага р-на].

У вусна-паэтычных творах зялёныя расліны могуць асацыявацца з багаццем, прыгажосцю, жыццёвай энергіяй, весялосцю, высокім сацыяльным статусам, шчаслівым жыццём («Мы коровай мэсілі, // В сад воду носілі, // Шоб было веселесенько, // Як у садзе зеленесенько» [Амельянец Камянецкага р-на]; «Ой у саду, у саду // Трава зялёна. // Вона зялёна, // Бо блізка вода. // Ой за добрым мужом // Жона молада. // Чым вона молада? // – Бо доля добра» [Фядоры Столінскага р-на]). Станоўчая семантыка фармалізаванага вобраза зялёнага гаю (рошчы) абыгрываецца ў вясельных прыгаворах накшталт «Дару зялёную рошчу, // Каб зяць пацалаваў цёшчу» [Размеркі Івацэвіцкага р-на]. Паводле велічальных песень, гаспадар слаўны сваім гумном зелянюсенькім.

Пазітыўна вызначае героя зялёнае адзенне ў абрадавых і пазаабрадавых песнях, дзе зялёны асэнсоўваецца як 'прыгожы', 'святочны', 'дарагі', 'новы', 'лепшы': «...Дасць табе пан варанога каня, // Святы вечар добрым людзям. // А царэўначка – зялёны жупан.... // Будзе Ванечка маладзенькі пан...» [18, с. 77]; «...Эх, кума, не журысь, // Туды-сюды павярнісь, // Юбка зялёная, // Сама чарнабровая...» [19, с. 160]. Звяртаючыся да бацькі немаўляці, удзельнікі радзінна-хрэсьбіннага абраду просяць: «Надзень жа ты, надзень жа ты // Свой зялёны жупан. // Запрагай-ка, запрагай-ка // Да дванаццаць сабак. // Вязі-ка ты, вязі-ка ты // Да бабуся ў кабак» [19, с. 312]. У радзінных песнях зялёным колерам пазначана карчма: «Ды наша ж бабка, ды наша любка // Ёна паезды любіць. // Да ў карчомачцы, да ў зялёненькай // Нам гарэлкі купіць» [19, с. 309]. Дарэчы, збруя, што выкарыстоўвалася для ўладкавання павозкі, на якой везлі хрысціць дзіця, была ўпрыгожана ў зялёныя ці чырвоныя палоскі [19, с. 187]. У абрадавых, у прыватнасці валачобных, песнях зялёныя кітайкі, якімі пазасціланы сталы, і зялёныя кубкі з напоем – знак урачыстасці застолля і заможнасці яго гаспадароў. У сувязі з традыцыйнай станоўчай ацэнкай зялёнага колеру ўзгадаем асацыяцыі зеляніны з раем, прыгажосцю: «Рвалі яер. Сыталі чы клалі ў хату, клалі во двор этэ лісце, галінкі запіхалі за балькі. Войдэш у хату – то быв рай! Бы в саду прамо. Хорошэ-хорошэ!» [20, с. 135]. Такія асацыяцыі знаходзяць праламленне ў песенных тэкстах тыпу «Стоіть гора высокая, // По-над горою гай, // Зялёны гай густэнькі – // Не начай справды рай» [Барысаўка Кобрынскага р-на]. Пазітыўная ацэнка зялёнага колеру матываваная яго семантыкай урадлівасці, жыццёстайкасці, здаволенасці.

Заклучэнне

Аналіз прадстаўленага матэрыялу дазваляе зрабіць выснову пра тое, што зьялены колер з'яўляецца адным з вызначальных элементаў колеравага кода традыцыйнай культуры беларусаў. Ён захавань сувязь з архетыпавымі ўяўленнямі і разам з тым стаў адмысловым эталонам, пры дапамозе якога фіксавалася ідэальная мадэль адносін у сістэмах «чалавек – прырода», «чалавек – соцыум» і адпаведна структуравалася і арганізавалася чалавечая дзейнасць. Як галоўны тон лета, *зьялены* – гэта колер поўнай жыццёвых сіл расліннасці, прыроды ў яе зменлівасці, няспеласці, маладосці, які выяўляе актыўнасць, стварэнне, жыццязойнасць, сімвалічна звязваецца з развіццём, пераходнасцю. З іншага боку, асацыіруючыся з пасіўнасцю, нерухомаасцю, хтанізмам (расліннасць выходзіць з-пад зямлі), *зьялены* колер судачыняецца са сферай смерці, сімвалізуе безжыццёвасць, той свет і яго прадстаўнікоў, а таксама нязменнасць (*зьяленыя* плесень, ціна). Гэтыя факты вызначаюць багацце міфа-абрадавых кантэкстаў *зьяленага* колеру ў беларускай традыцыйнай культуры. *Зьялены* ўжываецца ў характарыстыках адмоўных персанажаў са значэннямі 'хворы', 'нерухома', 'сумны', 'сапсаваны'; разам з тым выкарыстоўваецца пры апісанні ўдзельнікаў вясельнага і радзіннага рытуалаў, каханага мужчыны ці жанчыны са значэннямі 'малады', 'прыгожы', 'святочны', 'лепшы', 'дарагі'.

У заключэнне адзначым, што зварот да праблемы функцыянавання аднаго з асноўных кодаў традыцыйнай духоўнай культуры беларусаў – колеравага – тлумачыцца неабходнасцю на новым узроўні развіцця гуманітарных навук асэнсаваць асаблівасці мадэліравання свету сродкамі сімвалічнай мовы шматвяковай беларускай культуры.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Кульпина, В.Г. Лингвистика цвета : Термины цвета в польском и русском языках / В.Г. Кульпина. – М. : Московский лицей, 2001. – 470 с.
2. Выслоўі / склад. М.Я. Грынблат. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – 520 с.
3. Веснавыя песні / склад. Г.А. Барташэвіч, Л.М. Салавей, В.І. Ялатаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – 607 с.
4. Купальскія і пятроўскія песні / уклад. А.С. Ліса, С.Т. Асташэвіч, Г.В. Таўлай. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – 631 с.
5. Загадкі / склад. М.Я. Грынблат, А.І. Гурскі. – 2-е выд., выпр. і дапрац. – Мінск : Беларус. навука, 2004. – 363 с.
6. Ипполитова, А.Б. Символика цвета в русских простонародных травниках XVIII века / А.Б. Ипполитова // Признаковое пространство культуры / Ин-т славяноведения РАН ; отв. ред. С.М. Толстая. – М. : Индрик, 2002. – С. 267–300.
7. Замовы / уклад. Г.А. Барташэвіч. – Мінск : Беларус. навука, 2000. – 597 с.
8. Замовы / уклад. У.А. Васілевіч, Л.М. Салавей. – Мінск : Беларусь, 2009. – 519 с.
9. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / уклад. В.А. Авілава [і інш.] ; рэд. Г.А. Цыхун. – Мінск : Беларус. навука, 2006. – Т. 11 : Р–С. – 333 с.
10. Народная медицина: рытуальна-магічная практыка / уклад. Т.В. Валодзіна. – Мінск : Беларус. навука, 2007. – 776 с.
11. Левкиевская, Е.Е. Полесский водяной на общеславянском фоне / Е.Е. Левкиевская, В.В. Усачева // Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья : сб. науч. ст. / РАН, Ин-т славяноведения и балканистики ; редкол.: Н.И. Толстой (отв. ред.) [и др.]. – М. : Индрик, 1995. – С. 153–172.
12. Журавлев, А.Ф. Язык и миф. Лингвистический комментарий к труду А.Н. Афанасьева «Поэтические воззрения славян на природу» / А.Ф. Журавлев. – М. : Индрик, 2005. – 1004 с.

13. Народная міфалогія Гомельшчыны : фалькл.-этнаграф. зборнік / уклад. І.Ф. Штэйнер, В.С. Новак. – Мінск : Нёман, 2003. – 320 с.
14. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў : у 6 т. / А.М. Боганева [і інш.]. – Мінск : Выш. шк., 2006. – Т. 3 : Гродзенскае Панямонне : у 2 кн., кн. 2. – 736 с.
15. Пахаванні. Памінкі. Галашэнні / уклад. У.А. Васілевіча, Т.Б. Варфаламеевай. – Мінск : Навука і тэхніка, 1986. – 615 с.
16. Поліська дома: фальклор.-діалектолог. зб. / упорядк. В. Давідюка і Г. Аркушина. – Вип. I. – Луцьк : Ред.-видав. відділ Волинського обл. управл. по пресі, 1991. – 188 с.
17. Раденкович, Л. Символика цвета в славянских заговорах / Л. Раденкович // Славянский и балканский фольклор. Реконструкция древнейшей славянской духовной культуры: источники и методы : сб. науч. ст. / РАН, Ин-т славяноведения и балканистики ; отв. ред. Н.И. Толстой. – М. : Наука, 1989. – С. 122–148.
18. Вечнае : Фальклорна-этнаграфічная спадчына Веткаўскага раёна / аўт.-уклад. : І.Ф. Штэйнер, В.С. Новак. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2003. – 362 с.
19. Радзіны. Абрад. Песні / уклад. Г.А. Пятроўскай, апіс. абрадаў Т.І. Кухаронак. – Мінск : Беларус. навука, 1998. – 637 с.
20. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў : у 6 т. / А.М. Боганева [і інш.]. – Мінск : Выш. шк., 2008. – Т. 4 : Брэсцкае Палессе : у 2 кн., кн. 1. – 559 с.

Shved I.A. Symbolism and Function of Green Color in Belarusian Traditional Culture

The author of the article analyzes the symbolism and function of green color as part of colourcode on the material of Belarusian traditional spiritual culture. As a result of historical-genetic and functional-semantic analysis it was found that green color associates with full of vitality vegetation and variability, immature, young nature. It reveals the significances of activity, creativity, vitality, development and transition. In other respects, green color symbolically correlates with passivity, unchanging and corresponds with the sphere of death, marks the sacred world and its representatives.

Рукапіс паступіў у рэдкалегію 17.12.2011